

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээни

ШЫН

Нийтилел-политиктиг солун

e-mail:shyntuva@mail.ru

№ 83
(17884)

2010 чылдың
июль 13,
вторник

Садар өртээ
5 рубль.

Айлаң МОНГУШ

«ЧАРАШ ТЕЙ» — НАЙЫРАЛДЫҢ КӨВҮРҮҮ

Тываның аалчылары

ЧАА САЙЫТТЫ
ТАНЫШТЫРГАН

ль 9-та С. Пюрбю аттыг у чогаадылга бажы-Мурнуу Көреяның аңы дээди өөрөдиге черде өөрөнип, ажилдап студентилерниң «Ан-онсан» бөлүү боттары-юн-көргүзүү-биле кыларга бараан болган.

сноярск хоорайга Тыва Рес-аның хүннери бооп турда, Чазаның Даргазы Ш. В. ол база ооң оралакчызы Дамба-Хуурак. Сибириниң илдьг университетинде көл башкызы Цой Тю Цун — Петровна-биле ийи чурттуңга найыралчы харылзаа студентилерниң амыдырал-газынга хамаарышкан арга-лганы солчуру-биле кады ажилганы чорудар деп улганы кылган турган. Ооң базымы херек кырында ин ол ужуражылга кезээ аан.

онуу-чөөн Азияда Мурнуу — сайзыраңгай чурттарныч и. Ооң чурттакчы чонунуң 7 млн. ажыг киж. Ортумак ар талазы-биле 77 хар чедир зылаар чон. Эртем-билинин —биле аныяк киж ийиден эди эртемниг болур. Көрей — англи дылдарны билир албан. Ынчангаш бо удаада келген аныяктар ийи дылга чугаалал, боттарының сеткилин үлежир аргалыг

тыралдың ужуражылга ке-ТР-ниң Чазаның Даргазы-алакчызы А.П. Дамба-Хуу-ыдып тура, бо хүннерде Ты-ың култура амыдыралында кемчеглерни каксы сонуур-

Дириг хөгжүмүнүң болгаш ениң фестивалы «Үстүү-Хү-елегейниң 37 чурттарын бол-ссияның дыка хөй регион-хаара тудуп, улуг сонуургал-а катап чаалал алган. Рес-аның төөгүлүг черлери, ча-румалдыг бойдус байлаа, иттынмас уран чүүлү, ол бүгү шылдың ээлери — тыва чон нуургалды сорунзалал хаара турарын база катап ба-н. Олар тыва чоннуң мага-уран талантызы — сыгыт-и, уян үнүг хөгжүмү-биле анышпышаан, боттарының азын база таныштырар ар-юлганнар. Ол фестивалды гап кээп чораан аалчылар-ээзи — «Ансан донсан» бө-бот-тывынгыр артистери. аразының харылзаазын бы-рынга студентилер болгаш лардан тургустунган Мурнуу

Найыралчы харылзааның дыңнакчылары тураскаалга тырттырып турары.

Көреядан бо бөлүк баштайгы «ха-раачыгай» бооп, төөгүге артар. Ын-чангаш найыралдың көвүрүүн тур-гусчуп келген баштайгы «элчиннер» — «ансан донсанчыларга» өөрүп четтиргенин илереткеш, ону удур-туп келген Любовь Петровнага ба-за катап байыры чедирген. «Аныяктарның мындыг быжыг ха-рылзаазы делегейге чүгле эки чүүл-дерни эккээр» деп, А.П. Дамба-Хуурактың демдеглээни дыка ханы уткалыг.

Аалчылар боттарының оюн-көргүзүүн колдуунда-ла амгы үең аныяктарының ортузунда чидиг айтырыгларының бирээзи — ара-галаашкын, наркоманияның хора-зының дугайында танцы-самның, пантомимонун дузазы-биле көргүс-кени кандыг-даа очулга чокка кө-рүкчүлөргө четкен. Оон аңгыда кө-рей чоннуң национал, амгы үең болгаш аныяктарның танцыларын чоннуң кичээнгейинче кириген. Ынакшыл дугайында «Когдугаси» деп национал танцыны аныяктар чаптанчыг кылдыр күүсеттилер. Бөлүктүң удуртукчузу 39 харлыг Тен Санхун — чеже-даа аныяк бол-за, Сеул университетиниң профес-сору. Ол гитарага ойнавышаан, уяранчыг үнү-биле база-ла мөңге тема — ынакшыл дугайында ырлап бараалгатты. Ону көрүкчүлөр «бис»-биле адыш часкап үдеди.

«Ансан донсан» бөлүүнде хөй-ниити ажилының эң-не идепкей-жилери, эки өөрөдигелиг боорда талантылыг аныяктар хаара туттун-ган. Көрей дылдан «ансан донсан» деп сөстөрни очулдуурга, «чараш тей» дээнин Любовь Петровна очул-дурду. Ооң аңгыда ол хоорай ады-

дыр, ындыг аттыг хоорайга бо бөлүк үндезилеттингеш, оюн-көргүзүүн аныяктар ортузунда суртаалдап чорууру-биле ылгалдыг деп таныштырды. Ынчангаш бот-тывынгыр артистер ырлаар-даа, танцылаар-даа, киж бурузу номер бүрүзүнде киржил турар.

Улуг-делгем, күчүлүг чурт Рос-сияның хензиг кезээнде чыдар кү-чү-күштүг Енисейниң эгезин алган, Азий диптиң төвүнде Тыва деп, би-чи-даа болза, кайгамчык чараш бойдузуг, хөй нация чоннар чурт-таан черге кээп, ырак-даа бол, чоок болу берген көрей чоннуң төлээ-лери болур студентилерниң куль-турлуг дыштанылганын организас-таарынга Тываның Чазаа биле кады Аныяктар Чазаның удуртукчуу Каң-Демир Монгуш улуг рольду ой-наанын маңаа онзалал демдеглээри чугула. Бир дугаарында аныяк удуртукчу боду англи дылда арыг чугаалаар болгаш, аалчыларның дорт хелемези бооп турду. Ийи-де, ындыг ырактан келген даштыкы студентилерге Тываның онзагай черлерин сонуургадырынга «Чаң-гыс демниг Россия» партиязының «Аныяк гвардейжилер» салбыры бир деминин көргүзүп, ачы-буяны чедиргенин онзалал болур.

Төрөл чонунуң национал культу-разын төлээп келген студенти-лерниң оюн-тоглаазын көөрү-биле Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы С.И. Тен чедип келгеш, көрүкчүлөр-биле дорт харылзааның очулгазының үезинде чедир илереттинмейн бар-ган сөстөрни туруп келгеш, немей очулдуруп берип, көрүкчүлөргө то-да тайылбырларны бергени солун.

«Ансан донсан» бөлүүнүң кон-церт программаның аразында Башкортостандан «Аргымык» этно-рок бөлүктүң артистери каш номер-лери кириштирип каастаан. Ян-зы-бүрү хөгжүм херекселдери-биле үдөп тургаш, хөөмей-биле аян кири-бишаан, улустуң ырларын күүсет-кенин чон диңмиттиг адыш чаас-каашкыны-биле хүлээп алган.

Концерттиң соонда аалчылар көрүкчүлөрнүң сонуургаан айты-рыгларына харыларны берген. Тематиказының аайы-биле айты-рыглар каш янзы болганы аныяк-тарның сонуургалдары хөй тала-лыг-дыр дээрзин бадыткаан. Чи-жээлээрге, аалчыларның хар-на-зыны кажыл, кайда өөрөнип тура-рыл, келир чылын база катап аал-дал кээрин бодап турар бе, фут-болга делегей чемпионатынга кө-рейлерниң киржилгезин, ТКУ-нуң даштыкы дылдар талазы-биле чай-гы школазынга стажировкадан эрт-тирип бээрин дилзэн, найыралчы харылзааны тударда, канчаар харылзажып болурул дээн ышкаш айтырыгларны аныяктар орус, ан-гли дылдарда салып турганын дың-наарга, бистиң аныяктарывыстың даштыкы дылдарны улуг сонуургал-биле шиңгээдип, өөрөнип ап тура-рын херечиледи.

Ужуражылганың түңнелинде ТР-ниң Чазаның Даргазының ора-лакчылары С.И. Тен, А.П. Дамба-Хуурак база ТР-ниң Аныяктар Ча-заның Даргазы К.Д. Монгуш Тыва-ның студентилеринден делегацияны тургузуп, аалдал чедерин аазады. Найыралчы харылзааның ужуу ужукталган.

Дүүн РФ-тиң Президентизиниң 2010 чылдың июнь 14-те №722 Чарлыы езуугаар томуйлаткан Тыва Республика талазы-биле Иштики херектер ямызының сайыды, ми-лицияның полковниги Александр Федорович Лобанов бодунуң ажил-хүлээлгезин күүседире-биле республикада чедип келген. Ооң-биле кады РФ-тиң иштики херектер сайыдының бирги оралакчызы, ми-лицияның генерал-полковниги, Суходольский Михаил Игоревич ону таныштырары-биле келген. Та-ныштырылга Тыва Республиканың Чазаның Бажыңыга болуп эрт-кен. Ол ТР-ниң Чазаның кежигүн-нери база хөй-ниитиниң киржил-гези-биле болуп эрткен. Аңаа М.И. Суходольский бодунуң респу-бликада келген кол сорулгазы — чаа томуйлаткан сайытты таныштырары дээрзин чыылганнарга дыңнаткаш, база республиканың иштинде амгы үеде корум-чурум, хоойлу үрээш-киннери, кем-херек үлгүлгөдүшкүн-нериниң талазы-биле ниити бай-далының дугайында деп айтып чу-гаалаан. Чугаазының түңнелинде ол республиканың Иштики херек-тер ямызының чаа томуйлаткан сайыды-биле ТР-ниң Чазаның ара-зынга демниг кады ажилдажылга тургустунуп келиринге идегелин илереткен. ТР-ниң Чазаның Дарга-зының бирги оралакчызы С.И. Тен РФ-тиң ИХЯ-ның сайыдының ора-лакчызы М.И. Суходольскийге мын-дыг тодаргай болгаш чедимчелиг таныштырылганы чорутканы дээш четтиргенин илереткен.

Хүндүлүг аалчылар ИХЯ-ның ОМОН баазына, Кызыл хоорай талазы-биле иштики херектер эрге-лелинге база милицияның профес-сионалдыг белеткел төвүнге чет-кеннер. Таныжып көргөн черле-риниң материалдыг-техниктиг та-лазы аажок куду деңнелде турар дээрзин айтып, республиканың Иш-тики херектер ямызының тургу-зуун бүрүнү-биле эде көөрү негет-тинип келгенин демдегеп турар. Ылаңгыя ол кадрлар талазы-биле, оларның моральдыг болгаш тура-сорук талазы-биле психологтук бе-леткелин бедидери чугула деп, ол чугаалап турар. Бир-ле дугаарында ажилын эде көөр хире кезээ — ми-лицияның чондан дыңнадыглар хү-лээп алып дежурный кезээнден эге-лээр болза эки деп, ол чугулапал айыткан.

РФ-тиң ИХЯ-ның бирги оралак-чызы М.И. Суходольский биле ТР-ниң ИХЯ-ның сайыды А.Ф. Лобанов албан-хүлээлгезин күүседип тура-гаш амы-тынындан чарылган да-йынчыларның тураскаалыга бот-тарының өмүнээзинден дириг че-чектерни салганнар.

(Солунуң дараазында цн-дирцглеринге ТР-ниң Иштики херектер ямызының чаа то-муйлаткан сайыдының дуга-йында тодаргай-биле номчук-чуларны таныштырар бис).

Нийтилел-политиктиг килдис.

Элегес суурнуң тус чер чагыргазының
кичээнгейинге

ДУЖУТ АЛБАС БИС БЕ?

• Сугну бидон-биле чеже дажып кээр боор

Төрүттүнген, өскөн-төрзөн черим — Чеди-Хөлдүн Элегес сууру. Мээң сеткил-сагыжымны дүвүредип, аартып турар чүүл чүл дээрге, төрзөн суурумнуң суг чокка куура-рып, кадып турары. Эргим Элегес-жимни куу довурак-доозун тудуп чий берген дээр болза, хөөредиг эвес. Ыяш-дажының, теректериниң, чодурааларының бүрүзү оңар чеде берген, сактырга-ла; човууртап, ышкамнап турар ышкаш. Шаанда суурнуң Ленин кудумчузунун бажыңнары теректер артындан көзүл-бес, ногаан турган. Ам ол чүгле ка-ракта чуруттунуп артып калган чүүлдүр-дүр. Ол үнүштер бугалар унунга өзүп, оон суг-биле хандыр-тынып чораан. Бо хүнде олар шупту соглуп калган. Буга суу барда суур-нуң өреге бүрүзү ногаа аймаан ого-родунга тарып, дүжүдүн ажаап ап чорду. Сөөлү бо каш чылдар иш-

тинде ногааны чүгле суурнуң кудук чанында чурттап турар чурттакчы-лары тарып турар апарган. Кызып тургаш тарып алган огородун суг-гарар дээш олар бир хүнде та чеже бидон ишти сугну сөөртүп турар-лар! Чамдыктары чөгеливис төнер деп барды деп-даа турарлары бар. Оон уржуундан суурда огород тарыыр улус-даа эвээжээн.

Суурнуң чурттакчылары демне-жип алгаш, чылдың-на барып буга-ның унун аштап, шөфтээшкенин чорудуп турарлар. Ынчалза-даа оон түннели чок деп болур. Суг, ымзандырган ышкаш, 2-3 шак аккаш, катап соглуп каар, мындыг. Та кайнаар кире бээр суг чүве, бил-динмес. Улустуң чугаазы-биле алырга, ам база арааттар дуй идип алганнары ол-дур дээр. Херек кы-рында кым билер ону?

Бо чазын суг, шынап-ла, келген

ышкаш болган. 2-3 чыл дургузунда ногаа, картошка тарываан чон шөл-дерин ыяк суггарып тургаш, долдур тарып алган. Картошка ам элзэн бакылап келген, а буга суу ам база чок, соглуп калган. Сугну бидон-биле чеже дажып кээр ону! Бо изиг, каанда суг чок дыка берге-дир. Суг чок хиревисте субсидия акшазы кээр-ле, соок суг дээш база тыртып каалкан боор-дур.

Буга суу чок, картошкавыс дүжүдүн албазымыс ол бе? Чаш-кын чагбас болза, ам база куруг артар бис бе? Улуг Элегес хемниң суу бар-дыр, оон черле бир аргазы бар-ла ыйнаан. Шилип алган депу-таттарымыс, эрге-чагырга черле-ринде дарга-бошка улустуң дуза-зынга идеген, улуг бүзүрел-биле бижип олур мен.

Лидия ОЮН,
күш-ажылдың хоочуну.

Элегес суур.

Хүннүң айтырыгы

МАЛ ЧЕМИН ХӨЙНҮ БЕЛЕТКЭЭР

Келир кышка мал чеминиң белеткели Тывага июль 10-да эгелээр болгаш ол кампания чай төнгүжеге чедир уламчылаар. Бо үеде оюн-тоглаа кылыр хемчеглерни кызыгаарлаарын Чазак муниципалдыг тургузуларга сүмелзэн.

«Эрткен кыш узап, кончуг бер-гелерни биске ужураштырган болгай, ынчангаш көдээ ажил-агый бүдүрүлгелери келир кышка эң хынамчалыг белеткенер ужурулг-деп, көдээ ажил-агый сайыдының бирги оралакчызы Сергей Ондар чугаалаан. — Мал чеминиң белет-кели — эң чугула херек-тир! Янзы-бүрү байырлалдар эрттирип тур-гаш, мал чеминиң белеткелин үзүп алыр муниципалитеттер-биле чугаа кадыг болур».

Бо чылын ажил-агыйлар 179 муң 390 тонна бөдүүн болгаш чулуктуг мал чемнерин белеткеп алыр ужурулг. «Сигенниң үнгени

дески эвес, ынчалза-даа кезип ки-рип болур. Республиканың көдээ ажил-агый бүдүрүлгелеринде бар 1536 тракторларның 863-жү ажил-даарынга белең. 28 пресс-подбор-щиктер, 386 сиген кезер машина-лар бар» — деп, ТР-ниң Көдээ ажил-агый яамызының чер ажилы-ның килдизиниң начальнигиниң хү-лээлгезин күүседип турар Влади-мир Алдачи чугаалаан. Бо чылын хөй чылдыг сиген шөлүн 2660 гек-тар чедир өстүрген бис деп, ол немзэн.

Кожууннарның көдээ ажил-агый килдистериниң медээлерин езугаар алырга, часкы хову ажил-

дарынга беш муң ажыг механизаторлар хаара туттунган. Ам мал чемин белеткээр бригадаларны часкы хову ажилдарына киржи-п турган кижилер-биле четчелеп турар.

Мал чеминиң белеткелинге эң эки көргүзүлгө чедип алган брига-даларны шаңнап-мактаарының дугайында айтырыгы Көдээ ажил-агый яамызында амдыгааштан-на шиитпирлей берген. Мурнуку чыл-дарда тиелекчи бригадалар көдээ ажил-агый техниказы-биле шаң-надып турган. Мал чеминиң белет-кели-биле холбашканындан Наа-дымны бо чылын сентябрьже чыл-дырган. Малчынарның кол байыр-лалын Кызыл кожуун эрттирер дээрзин сагындыраалы.

«Тыва-Онлайн» МА.

Александр Иванович БОНДАРЕВ

Тыва Республиканың Чазак Ада-чурттуң Улуг дайынының инвалиди Александр Иванович Бондаревтиң төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажы-далды илередип тур. Ат-сураглыг кижиниң дугайында чырык турса-каал чаңгыс чер-чурттугларының сагыш-сеткилинге мөңгези-биле артар.

Александр Иванович Бондарев 1910 чылдың апрель 3-те Крас-ноярск крайның Бей районун Бей суурга төрүттүнген. Оон чашкы үези Бии-Хем кожуунда Туран хоорайга эрткен.

1932 чылдан тура, Кызыл Ше-ригже кыйгыртырынга чедир ол Тыва Арат Республиканың даргазы С.К.Токаның чолаачызы турган.

1941 чылдан 1945 чылга чедир Балтика чанының фронтузунга шериг албанын эрттирген. Тиелге хүнүн ол Ригага уткаан. Ынчалза-даа шериг албаны аңаа ынчалдыр доозулбаан, мурнунда — империа-листиг Япония-биле дайын.

Кызылга шериг чолаачы Бон-дарев 1945 чылдың октябрьда чанып келгеш, Кызылдың партия хооркомунун чолаачызы болуп, ажылын уламчылап, үр үениң дургузунда улус ажил-агыйынга, республиканың хөгжүлдэзинге болгаш аныяктарның патриоттуг кижизидилгезинге улуг үлүг-хуу-зун кириген.

Ада-чурт дайынының ордени-ниң 2-ги чергеи болгаш «1941-1945 чылдарда Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиелгениң 30 чылы», «1941-1945 чылдарда Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиелгениң 40 чылы», «1941-1945 чылдарда Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиелгениң 50 чылы», «1941-1945 чыл-дарда Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиелгениң 60 чылы» деп юби-лейлиг медальдарның эдилекчизи.

2010 чылдың апрель 3-те фрон-тучу бодунуң 100 харлаанын дем-деглээн. Узун назылыг кырган ка-

жыыдал болгаш өө-латтынмас сактыы сагыш-сеткилинге бү-шыгжап чораан.

Тыва Республиканың Даргазы Шолбан Ка-чурттуң Улуг дайыны Александр Иванович Бондаревтиң мөчээни-биле холба-релдеринге болгаш и-ринге ханы кажыы-зында сөстөр-биле ил-дунуң Төрзөн чурт-болурунун, эгээртинме болгаш быжыг сагы-үлегер-чижээ хоочун-Бис хоочуну-вустуң ка-ажылчы болгаш мур-республиканың болгаш-жүлдэзинге кириген дээш чоргаарланыр б-хоочунуң дугайында тыышкын чүректери-артар».

Тыва Республиканың кежигүннери Ада-ч-дайынының киржикчиз-Иванович Бондаревт-ринге болгаш чоок х-ханы кажыыдалды ил-

ИСПАНИЯ – ДЕЛЕГЕЙ ЧЕМПИОНУ!

Бут бөмбүүнге ээлчег-лиг делегей чемпионаты Мурнуу-Африка Республи-кага июль 11-де доозулган. Дөрт чыл болгаш чаңгыс катап эртер бо эң улуг бол-гаш солун маргылдааның тиелекчизин илереткен түңнел ужуражылганы де-легейниң чүс-чүс чуртта-рының 1 миллиард хире чурттакчылары ак-көк эк-раннардан көөр аргалыг болган.

Түңнел оюнга бо удаа Голлан-дия биле Испанияның чыынды командалары ужурашкан. Кайы-даа командаларның тренерлери, а олар дээрже голланд Берт ван Марвейк биле испан Висенте Дель Боске-дир, боттарының командаларын бо сөөлгү шиитпирлиг ужуражылгага багай эвес белеткээ.

Бо түңнел оюн колдуу дең бай-далга эрткен. Кайы-даа таладан ховар, ынчалза-даа айылдыг хал-даашкыннар турган. Бистиң санап турарымыс-биле алырга, чогу-на испан команда удурланыкчызындан шору дидим болгаш шиитпирлиг кылдыр көзүлгөн.

Чогуу ужуражылга ниитизи-биле 1:0 сан-биле Испанияның чыынды командаларының тиелелгези-

Бут бөмбүүнге делегей чемпионнары — испаннар!

биле доозулган. Ынчалза-даа оюн-нуң кол үези 0:0 сан-биле доозул-ганын көрүкчүлөр база билир. Бут бөмбүүнге делегейниң чаа чем-пиону команданы чүгле немелде берген үениң сөөлгү минуталары илереткен.

Немелде үениң оюнунуң ийиги чартында Испанияның чыынды командаларының тренери Висенте Дель Боске курлавырга олурган ойнакчы Торрести шөлчө үндүргөн. Ол бо маргылдаада эң хөй — 6 бөмбүктү удурланыкчыларының

хаалгазынче кирип тепкен турган Вильяны солаан. Ол-ла үеде гол-ланд команданың бир ойнакчызы каржы оюну дээш кызыл карточ-каны алгаш, ужуражылга шөлүн каггаш үнгөн.

Шак ол үеде хамык улус бо түң-нел оюнунуң тиелекчизин, а ынчал-кээрже чаа делегей чемпиону коман-даны чүгле оюн соонда хаалгаже тевер элзэн каш бөмбүктөр илере-дир боор деп бодай берген. Ынчалза-даа бут бөмбүүнге бо түңнел ужуражылга ынчаар доос-

турунга испан халдакчы Иньеста эштери-биле чөлшээрешпейн турар болган. Ол оюнун немелде үе-зиниң төңчүзүнге чедир беш хире минута арткан турда, чээрби хире метр хемчээлден эжи Фабрегастың дамчыдып берген бөмбүүн «гол-ланд» хаалгаже чараштыр кирип тепкен! Сан 1:0 апарган! Көрүкчү-лөр бут бөмбүүнге делегейниң чаа чемпиону — Испанияның чыынды командалары-дыр деп чүвени дораан билип каан. Испаннар амгы үеде бут бөмбүүнге Европаның база чемпионнары!

Бут бөмбүүнге делегей чемпио-надының түңнел ужуражылгазы ындыг сан-биле доозулган. Гол-ландияның ойнакчыларының сөөлгү секундаларда калбаа-биле хал-даашкыннары-даа команданы камгалап шыдаваан.

Бут бөмбүүнге чаа делегей чем-пиону апарган испан команда мурнунда чемпионаттарда шак мындыг чайынналчак чедишкенин кажан-даа чедип ап турбаан чүве-дир. Ол харын-даа бо чемпионатты безин азырганчыг Швейцарияның чыынды командаларындан ашты-рышкын-биле эгелзэн. Ынчалза-даа бодунуң бөлүүнге-ле баштайгы оюннар үезинде оңгарлып кээп, улаштыр шору демниг оюнну көр-гүзүп ойнап эгелзэн. Ындыг турбу-

же испан чыынды ком-зында чаада ужураж-база дөмөй-ле арга-нарга ойнап ап турган.

Испанияның чыынды-зынга бодаарга, Голла-мандазы бут бөмбүүн чемпионаттарынга к-улам тодаргайлаарга, 1978 чылдарда, түңнел артып турган. Голланд чемпионатта база ол «х-ны эмнеп», эдип шыда-бут бөмбүүнге делегей-дының мөңгүн медал-дакпыр эдилекчизи бол-

Бут бөмбүүнге бо де-пионадының бүгү шаң-лериниң эдилекчилери-диптиң командалары бол-медальга бо удаа Гер-чыынды командалары төл-ганын аарыкчылар били-дында Европа диптиң-кажан-даа өске дипке б-пионатка мурнунда тиил-турбаан чүве-дир. Деле-дээш эрткен бо чемпион-диптиң шыырак коман-чараш тиелелгелери-биле доозулган.

Материалды спорт-белеткээ.

Фото-чурукту Инт-алган.

БИЧЕ-ООЛ

АЖЫЛ-ХЕРЕКЧИ ЧУГАА

Россияның Төп соңгулда комиссиясының кигүнү Майя Владимировна Гришина ылчын сургакчылаашкын-биле бистиң публикага келген. Ооң мында келген кол улгазы — бо чылдың күзүн ТР-ниң Дээди ралының 32 санныг депутаттарының (гулдаларына хамаарыштыр республиканың гулда комиссиязынга чугула методиктиг аны чедирери деп, ол МИЧ төлээлери-биле тирген ужуражылгазынга чугаалаан.

Федералдыг хоойлу езу-доктааттыг чангыс гулда хүнүнде — ок-10-да Тыва Респуб-Дээди Хуралының старының соңгулда-юлуп эртер дээрзин ладимировна дыңнат-и болур соңгулдалар биле белеткел ажыл-андыг деңнелде чо-арын көөрү-биле ол м, Кызыл кожууннар-за Кызыл хоорайның да участоктарынга Июль 12-ниң соонда, нның Төп соңгулда-иязы соңгулдаларны ер дугайында шит-хүлээп алганының , соңгулдаларны эрт-ниң календарылыг , чангыс мандаттыг арның кордакчыла-данчызын, ук кор-арның соңгулдаларга ринге херек агар-ының бүрүткелин, да округтарының схе-дээш, оон-даа өске-гларны ынчан шиит-р.

Республиканың Дээди-иның депутаттарының-далары Тыва Респуб-

ликаның 2006 чылдың июнь 23-те УХ-1 «Тыва Республи-каның Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарын соңгуурунун дугайында» №1869 хоойлузу езугаар чоруттунар, ын-чалза-даа ооң чамдык чүүл-деринде федералдыг хоой-луга хамаарыштыр карыш-кактар барын барымдаа-лааш, соңгулдаларны эртти-рерде аңаа үндезин кылдыр 2002 чылдың июнь 12-де «Россия Федерациясының хамаатыларының соңгулда эргелеринин болгаш рефе-рендумга киржир эргезинин дугайында» №67-ФХ Феде-ралдыг хоойлуну алыры көр-дүнген. Кандыг карышкак-тар барыл дээрге, чижээ-лээрге, ТР-ниң Улуг Хура-лының депутаттарын соңгуу-рунун дугайында хоойлуда «соңгукчуларның четтир-ужурлуг кызыгаарлыг саны» деп чүүл бар, а федералдыг хоойлуда ындыг чүүл көр-дүмээн. Ол ышкаш соңгул-да кампаниязынга киржири-биле бүрүткеттинген партия-ларның магадылалдары ТР-ниң соңгулда дугайында хоойлузунда кириптинмээн

болуп турар. Адааны чугула болуп турар бо карышкак-тардан аңгыда, оон-даа өске дүүшпес чүүлдер бар деп, М.В. Гришина айтып турар. Ындыг-даа болза, оларны хоойлу езугаар эде көө-рүнүн аргазы бар, ынчангаш олар республиканың Соңгул-да комиссиязының ажыл-чорудулгазынга улуг шапта-раазын болбас дээрзинге ол бүзүрелин илереткен.

Бодунун сургакчылааш-кынының үезинде Майя Владимировна ТР-ниң Про-куратуразының, судтарның, иштики херектер органна-рының төлээлери-биле ажылчын хуралды база эрттирген. Аңаа күзүн болур соңгулдаларның хоойлу езугаар болгаш корум-чурум талазы-биле онза байдалдар чокка эртти-реринин хандырылганын ду-гайында чугааны чоруткан. Мооң мурнунда республи-каның парламентизинин депутаттарының соңгулда-лары хоойлу сагылдазын талазы-биле арай чигзинчиг эртип турганы билдингир болгай. Бо күзүн эртер соңгулдалар ам база шак-ла ындыг «чурум» езугаар эртери чадапчок. Соңгулда хүнү билдингир, а кордак-чылары база-ла республика-да «билдингир» апарган кижилер болуру магатчок. Республиканың Дээди Хура-лының 32 депутатының олу-ду дээш «чаңчыл» апарган «чижишкын» эгелзэн деп болур-дур.

85 чыл

ЧАРТЫК ЧҮС ЧЫЛ
ҮЗҮК ЧОККА...

Ынчан 1958 чылдың алдын күзү. Ак-Туруг школазының сески клазына өөренип турган үем. Бир-ле дыштаныр хүнде колхозтун картошказын ажаажып, шөлге шөфтээн бис. Бистиң ол ажы-лывысты, бичии-даа бол дузавысты колхоз даргазы аажок мактап, четтиргенин илереткен чүве. Ол шөфтээшкенин бижээш, «Шын» солунче чорудупкан мен. Ооң мурнунда «Сылдысчыгаш», «Тыва-нын аныяктары» солуннарга бичии чүүлдерни черле бижиптер турган мен. А «Шын» солунче бир-ле дугаар чагаа бижээним ол. Үр-даа болбаанда бижээн чүүлүм «Бистиң дузавыс» деп эге-биле солунга парлаттынган. Шак оон-на хей-адым көдүрлүп, «Шын» солунну доктаамал номчуур апарган мен.

Дараазында 1959 чылдың чайынында бистиң чангыс чер-чурттуувус, сөөлүнде барып улуг чогаалчы, шүлүкчү апарган Өлчей-оол Монгуш акывыстың шеригже айттаныр дээн аныяк оолдун ынак душтуу кыс-биле сөөлгү дүннү эрттиргенин дугайында шүлүү парлаттынган. Ол шүлүктү аажок сонугааш, хой, инек кадарып чорааш, дораан-на шээжи-биле доктаадып алган мен. Доктааттыгыры мырыңай амыр шүлүк болган. Ол шүлүк мынчага дээр, бежен ажыг чылдарда, мээң бажым-мээм-ден үнмээн, ам-даа уттундурбаан чоруур ийин. Эң ылаңгыя чамдык одуругларны, чеден хар ашкан кырган бодум безин ында-хаая сактып, чугаалай бээр мен.

Даңның башкы херелдери чөөн чүктен Далаш чокка бисче уткуй чырып кел чор. Бөлүк-бөлүк булуттарның аразынче Мөңгүн дег ай чаштына каап, ажып бар чор.

Дээрде муң-муң сылдыстарым

караан басчып, Дескиндр хадыңнар-даа мөгейжи-дир. Төрзөн чуртка, төрөл чонга, эргим кыска, Дөгереге ынакшылым киткеп турду.

Ам бодап оарарымга, «Шын» солунга мээң езулуг ынакшылым, доктаамал хандык-шып, номер бүрүзүн эрттирбейн номчуп эгелзэним бо шүлүктү парлаан бо номерден эгелзэн деп болур. Ол хүнден эгелзэш-ле солуннуң чаа үндүрүлгезинин келирин чет-тикпейн манаар апарган мен. Харын-даа солуннуң дараазында номерлерин почтачының шын эккеп берип турарын номерлери-биле шүүштүрүп, хынап көөр апарган мен. А чогум бодумнун чагыдып ап эгелзэним 1960 чыл. Ол чылдан бээр-ле доктаамал чагыдып ап, чангыс-даа номер эрттирбейн номчуп келген мен. А 1964-68 чылдарда чурттуң төвү — Москва хоорайга институтка өөренип турган чылдарымда безин «Шын», «Тувинская правда», «Тываның аныяктары», «Сылдыс-чыгаш» солуннары чагыдып алырымга ол солуннарның редакциялары мээң адресимче бандероль-биле оларны чорудуп берип турган. Мырыңай бергедей бергенде Москва В.И.Ленин аттыг чурттуң төп библио-теказындан барып номчуп турган мен. Ол библиотекада республика, область солун-нары хамаанчок, бүдүн Совет Эвилелинде үнүп турар районнар солуннары безин бар.

1990 чылдарның сөөлүнде чуртка улуг өскерлишкinnen болган соонда неделяда алды катап үнүп турган «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарывыс неделяда үш катап үнер болу берген. Солуннуң үнери эвээжээн-даа бол, ооң арынаралың саны көвүдөп, парлаттынып турар материалдар-ның шынары экижи, улам номчуштуг апар-ганын солунну доктаамал номчуп турар кижии дораан эскерип каар. Ол чүнү көргүзүп тура-рыл дээрге, чүнү-даа мурнай солуннуң ре-дакциясында ажилдап турар журналистер-нин билиг-мергежилинин шыраанда болгаш арга-дуржулгалының байлаанда, быжыг, бедик харысалгалында деп бодаар мен. Оон ыңай бир онзагай чүве — солуннуң үндү-рүп турар коллективте херээжен журналист-терниң көвүдээни. Бо эл-найыралдыг кол-лективти хоочун журналист Светлана Сюр-ооловна Монгуш чогаадыкчы тура-сорук-биле, билдиги үр үеде удуртуп келген. Вера Ооржаковна Куулар кол редакторнун оралакчызы болуп база үр үеде ажилдап келген байлак арга-дуржулгалыг, бодунга-даа, коллективтиң өске бүгү кежигүннерин-ге-даа шыңгыы негелделиг езулуг журналист мергежилинге бердинген солукну деп билер

мен. Светлана Салчаковна Балчыр, Айлаң Дунчуур-ооловна Даржаа, Айлаң Манзыр-ооловна Монгуш болгаш өскелерни-даа канчап кижии мактавас боор.

Солуннуң бөгүнгү үндүрүлгезинин ду-гайында бодумнун амы-хуумда чамдык бо-далдарымны, күзелдеримни база чугаала-саан ийик мен. Неделяның суббота номе-ринге чечен чогаал арны, теледамчыдыл-ганың программанын парлап турары конгуч таарымчалыг. Ооң-на уламындан боор, кижии көрүп, эскерип чоруурга суббота но-меринге чоннун, номчукчуларның сонуг-галы, негелдези дыка улуг болур чорду. Өске бир үнелээр чүүлүм — солуннуң сөөлгү арыннарынга чарлалдарны, байыр чеди-ришкinnen парлап турары. Ол, бир талазында, амыдыралга чугула херек дыңна-дыглар болур. Ооң-биле чергелештир бо берге үеде редакцияга эвээш-бичии-даа бол, акша-көпөөк ажилдап алырының база бир аргазы болуп турар дээрзи чугаажок. Эң сөөлгү күзелим, бодалым мындыг. Солуннуң арыннарының дыка хей кезин Чазактың доктаалдары ээлеп турар. Бир талазында солун ТР-ниң Чазаның солуну, ооң дорт деткимчези-биле үнүп турар болганда Чазактың доктаалдарын, Чазак Даргазының чарлыктарын парлап турары шын-на харын. Редакция берге байдалдан уштунар сорулга-биле сөөлгү үеде доктаал-саавырлар, чарлыктар парлаан «тускай үндүрүлгелерни» үндүрүп турарына таар-зынар кижии чордум. Ынчалза-даа мен, бодум хуумда, мындыг сүмени кириксеп турар мен. ТР-ниң Чазаның доктаалдарын өй-өйлөп, ийи дылга бичии брошюра, бюллетень кылдыр парлап үндүрүп турза кандыгыл. Мырыңай далаш, дораан чонга чедирер ужуруг доктаалдарны харын солуннарга парлаар-ла ыйнаан. Шак ындыг брошюралар чагырга черлеринин аңгы-аңгы деңнелдеринде ажилдап турар дарга-бошкаларның ажилына хүн бүрүде ажылгаарына конгуч эптиг болгу дег.

«Шын» сезен беш харлаар. Ол дээрге адаарга-ла белен сан-дыр. А сезен беш чылды чурттап эртери амыр эвес узун орук-тур, шыңгыы шылгалда-дыр. Бодумнун «Шын» солунну бежен ажыг чылдарда доктаамал номчуп, үзүк чок чагыдып ап келген үемде солунга нитилелдин, эрге-чагырга органнарының болгаш чамдык удуртукчуларның аңгы-аңгы хамаарылгалыг болуп чораанын болгаш амгы-даа үеде кандыг янзы хамаарылгалыг болуп турарын база көрүп чор мен.

Эң ылаңгыя сөөлгү үеде Тываның бүгү булуңнарында телевизор ажилдап, орус, тыва дылдарда дамчыдылгаларны доктаа-мал чорудуп турар апарганы-биле солун, сеткүүл номчуур кижилерниң саны дыка эвээжээн деп болур. А чагыдып алыкчы-ларның саны база кызырылган. А албан черлери, организациялар оода-ла кол-кол солуннары чагыткылап алган турар ужу-руг, ол база-ла... Эрткен чылын бир суурда көдээ библиотекага кире бергеш, сонугап айтырарымга «Шын», «Тувинская правда» солуннары чагытпаан болду. Мону көргөш, пат-ла кайгай бергеш, бо сумунун чагырга даргазы, бо кожуунун төпчүктен библио-тека системазының ажилдакчылары чүнү көрүп оорар чор деп бодаалдарга келдим.

«Шын» солуннуң юбилейинге таварыш-тыр бодумнун амыдыралчы бодаалдарымны, күзелдеримни кысказы-биле бижип доозуп ора, редакцияның эл-найыралдыг коллекти-винге чогаадыкчы чедишкinnen күзедим.

Маадыр-оол ДАНЗЫН,
күш-ажылдың хоочуну.

«Наркотиктерни кайда садып турарын дыңнат» акция

ТҮҢНЭЛДЕРИН ҮНДҮРГЕН

ль 6-да РФ-тиң ФНХА-ның ТР-де-ли ооң бүгү Россияга июнь 1-ден эрттирип келген «Наркотиктерни садып турарын дыңнат» деп ак-чың болгаш чартык чыл дургузунда-ылының түңнелдерин үндүрген. Ол-и-биле илеткелди ук эргелелдин-ының хүлээлгезин күссөдип турар Виктор Шулугин кылган.

Наркотиктерни кайда садып турарын «» деп акцияның кол-ла сорулгазы — иктер тарадып турар черлерни чурт-юннун дамчыткан медээлеринге дая-ередири, ол ышкаш чурттакчы чоннун иктерге удур хамааты туружун бе-ди-С.В.Шулугинниң чугаалап турары-тырга, бо удаада эрттирген акцияның-дери эрткен чылдарга бодаарга, и турар, ынчалза-даа республиканың-нарында чурттап турар чоннун аңаа-лгези ам-даа тоомча чок, эвээш артып турар. Ылаңгыя наркотиктиг-елдер непереп турар берге бай-кожууннарның чурттакчылары аңаа-йлгир киржир боор дээрзинге улуг-турган деп, С.В. Шулугин чугаалаан.-публиканың тус чер чагырга орган-ың талазындан ук девискээрлерде-тиктиг бүдүмелдер талазы-биле-рал чорудуп турар участоктар орга-аттынган турар ужуруг. Эргелелдин-а өске негелделерин күүсетпейн-ол дээш чангыс эвес удаа адми-тивтиг торгоалдарга онаажып турар-икчылар бар деп, Сергей Викторович-турар. Амгы үеде суму чагырыкчы-а хамаарыштыр 8 административтиг-олдар база 76 сагындырыг тургус-аркотиктерге хамаарыштыр кеземче-еринде каразытырып турар хамаа-ның аразында эрге-дужаалдыг ки-безин бар дээрзин наркохайгаарал

чангыс эвес удаа дыңнадып келген.

Амгы үеде кожууннарда черлик коно-плены (чыдыг чашпан) узуткаар ажилдар-чоруттунуп турар. Ол ажилга тус чер-ча-гырга органнарының акшаландырышкыны-дыка улуг рольду ойнап турар. Кожууннар-аразында бюджетинде акша чогулга-ыл-даглап алгаш, шак ол чугула ажилды «карак-чаап» чорудуп турарлар база бар. Ындыг-таварылгада кожууннун, сумунун бюджетин-хевирлеп тургузуп тура, ындыг угланыш-кынның акшаландырышкыны баш удур-көөрү чогулмалыг дээрзин наркохайгаарал-эргелели сагындырып турар. Ук хемчег-дугайында тодаргай илеткелдерни чагырга-черлери бээр ужуруг. Ол талазы-биле-Чеди-Хөл кожуун чорудуп турар ажилының-дугайында фото-чуруктар кожуп каан-илеткелдин кылган, өске кожууннар ону-үлегерлеп алгаш, ук ажилды дарыч-чору-дарын наркохайгаарал саналдап турар.

Дүвүренчиг болуп турар чүүл — дезо-морфинни болбаазырадып турар «точка-ларның» республикада көвүдөп турарындан-республиканың чурттакчы чонунун аразынга-«быжылганы» бээр айылы бар. А ол чүүл-республиканың генофондузунга күзенчиг-эвес салдарлыг бооп болуру коргунчуг. «Наркотиктерни кайда садып турарын дың-нат» деп акцияның хуусаазы эрте берген, ынчалза-даа чурттакчы чон серемчилелин-оскунмайн, бистиң күрүнестиниң айыыл чок-чоруунга кыжаныг болган наркотиктерге-удур демниг хөдөлүшкinnen — кижии-бүрүзүнүн херээ. Ынчангаш наркохайгаарал-дың дүн-хүн чок ажилдаар (ат-сывын-адаары албан эвес) 3-60-50 телефонунче, бичии-даа бол, каразыг бар чүүлдер ду-гайында дамчыдары-биле долгаарынче-хамаатыларны кыйгырып турар.

Бистиң корр.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАР

Тыва Республиканың күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгелериниң удуртукчуларының отчет бээр чурумунга болгаш акциялары Тыва Республиканың өнчүзү болуп турар ажык акционерлиг ниитилелдерниң эргелеп-башкарылга органнарынга Тыва Республиканың эрге-ажыктарының төлээлекчилериниң отчет бээр чурумунга өскерилгелер киирериниң дугайында

2010 чыл июнь 10 № 241 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның док-таадыры болза:

2008 чылдың март 6-да Тыва Республика-ның Чазаның №107 доктаалы-биле бады-лааны Тыва Республиканың күрүнениң уни-тарлыг бүдүрүлгелериниң удуртукчуларының отчет бээр чурумунга болгаш акциялары Тыва Республиканың өнчүзү болуп турар ажык акционерлиг ниитилелдерниң эргелеп-башка-

рылга органнарынга Тыва Республиканың эрге-ажыктарының төлээлекчилериниң отчет бээр чурумунга дараазында өскерилгелерни киирер:

1) Тыва Республиканың күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгелериниң отчет бээр чурумунун II болгаш III кезектерин дараа-зында эдилге-биле бижиир:

«II кезек

Бүдүртүнүп турар продукция, ачы-дузалар дугайында, а ол ышкаш ажылдакчылар, оларның ажыл төлевериниң дугайында көргүзүлгелер

(муң рубль)

(мун рубль)

Көргүзүг	Одуругунуң коду	Көргүзүгнүң ужур-дузазы		
		Херек кырында чедип алдынганы		
		Отчет-туг үеде	Эрткен чылдың ол үезинде	Отчеттуг чылдың соонда келген үеде

1. Продукция бүдүрүлгези, хевирлер аайы-биле ачы-дуза (херек кырындаазын көргүзүрге):				
	01			
	02			
	03			
	04			
2. Хевирлер аайы-биле алдынган дотациялар, субвенциялар болгаш өске-даа:				
	05			
	06			
	07			
	08			
3. Ажыл-чорудулганың хүн бүрүдеги хевирлериниң орулгалары, чарыгдалдары				
Продукция сатканындан, ачы-дузадан кирген акша	09			
Алыр хуулары	10			
Өске организацияларга киришкенинден орулгалар	11			
Өске орулгалар	12			
Орулгаларның ТҮҢҮ	13			
Продукцияның, ачы-дузаның бот-үнези	14			
Коммерция чарыгдалдары	15			
Эргелеп-башкарылга чарыгдалдары	16			
Чарыгдалдары				
Төлөвир хуулары	17			
Өске-даа чарыгдалдар	18			
Чарыгдалдарның ТҮҢҮ	19			
Үндүрүг онаалдазының талазы-биле орулгалар (карылгалар)	20			
Соңгаарлаттыг үндүрүг активтери	21			
Соңгаарлаттыг үндүрүг хүлээлгелери	22			
Арыг орулганың хүн бүрү үндүрүү	23			
4. Ажылдакчыларның болгаш оларның ажыл төлевериниң дугайында медээлер				
Ажылдакчыларның ортумак даңзы саны, шупту, киж	24			
Ооң иштинде эргелеп-башкарылга аппарады, киж	25			
Күш-ажыл төлевериниң фондузу	26			
Ооң иштинде эргелел аппарадында	27			
1 ажылдакчының айда ортумак шалыңы	28			
Ооң иштинде эргелелде	29			
бүдүрүлгө удуртукчузунда	30			

III кезек

Бүдүрүлгө ажыл-чорудулгазының кол-кол көргүзүлгелери

(муң рубль)

Көргүзүгнүң ады	Одугунуң коду	Көргүзүгнүң ужур-дузазы		
		Херек кырында чедип алдынганы		
		Отчет-туг үеде	Эрткен чылдың ол үезинде	Отчеттуг чылдың соонда келген үеде
1. Сайгарылгалыг анализке көргүзүлгелер				
Орулгалар (карылгалар) дугайында медээлер				
Арыг орулга (карылга)	01			
Республика бюджетинче шилчиткен арыг орулганың түнү	02			
Республика бюджетинче шилчидер арыг орулга талазы-биле өрениң түнү	03			
Тыва Республиканың бюджетинче арыг орулганың кезиин шилчиткенин бадыткап турар документиленерниң реквизиттери	04			

Көргүзүгнүң ады	Одуругунуң коду	Көргүзүгнүң	
		Херек кырында	Эртк чылдың үезинде
Хуусаадан эрте хүлээлгелер			
Чээлилер болгаш кредиттер	05		
Соңгаарлаткан үндүрүг хүлээлгелери	06		
Кыска хуусаалыг хүлээлгелер			
Чээлилер болгаш кредиттер	07		
Кредит өрези	08		
Ооң иштинде:			
федералдыг бюджетке өрези	09		
ооң иштинде хуусаазы эрткени	10		
Тыва Республиканың бюджетинге өрези	11		
ооң иштинде хуусаазы эрткени	12		
күрүнениң бюджеттен дашкаар фондуларына өрези	13		
ооң иштинде хуусаазы эрткени	14		
күш-ажыл төлевириниң өрези	15		
ооң хуусаазын эрттиргени	16		
Ажыл төлевириниң хуусаазын эрттирер үелер (айлар аайы-биле)	17		
Өске кредиторлар	18		
Дебитор өрезиниң дугайында медээлер			
Дебитор өрези	19		
ооң иштинде:			
күрүне хереглелдеринге продукция садып алырының төлевириниң талазы-биле өрези	20		
Федералдыг бюджеттин өрези	22		
Тыва Республиканың бюджетиниң өрези	23		
тус чер бюджетиниң өрези	24		
өске дебиторларның өрези	25		

2) акциялары Тыва Республиканың өнчүзү болуп турар ажык акционерниң эргелеп-башкарылга органнарынга Тыва Республиканың эрге-ажыктарының төлээлекчилериниң отчет бээр чурумунун II кезектен дараазында эдилге-биле бижиир:

«II кезек

Бүдүртүнүп турар продукция, ачы-дуза, а ол ышкаш ажылдакчылар, оларның ажыл төлевериниң дугайында көргүзүлгелер

Көргүзүг	Одуругунуң коду	Көргүзүгнүң	
		Бадылаттыганы	Херек кырында чед
			Отчет-туг үеде
1. Продукция бүдүрүлгези, хевирлер аайы-биле ачы-дуза (херек көргүзүрге):			
	01		
	02		
	03		
	04		
2. Хевирлер аайы-биле алдынган дотациялар, субвенциялар болгаш			
	05		
	06		
	07		
	08		
3. Ажыл-чорудулганың хүн бүрүдеги хевирлериниң орулгалары, чар			
Продукция сатканындан, ачы-дузадан кирген акша	09		
Алыр хуулары	10		
Өске организацияларга киришкенинден орулгалар	11		
Өске орулгалар	12		
Орулгаларның ТҮҢҮ	13		
Продукцияның, ачы-дузаның бот-үнези	14		
Коммерция чарыгдалдары	15		
Эргелеп-башкарылга чарыгдалдары	16		
чарыгдалдары			
Төлөвир хуулары	17		
Өске-даа чарыгдалдар	18		
Чарыгдалдарның ТҮҢҮ	19		
Үндүрүг онаалдазының талазы-биле орулгалар (карылгалар)	20		
Соңгаарлаттыг үндүрүг активтери	21		
Соңгаарлаттыг үндүрүг хүлээлгелери	22		
Арыг орулганың хүн бүрү үндүрүү	23		
4. Ажылдакчыларның болгаш оларның ажыл төлевириниң дугайында			
Ажылдакчыларның ортумак даңзы саны, шупту, киж	24		
Ооң иштинде эргелеп-башкарылга аппарады, киж	25		
Күш-ажыл төлевириниң фондузу	26		
Ооң иштинде эргелел аппарадында	27		
1 ажылдакчының айда ортумак шалыңы	28		
Ооң иштинде эргелелде	29		
бүдүрүлгө удуртукчузунда	30		

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.И.

Байырлалды сактып ора...

«СЕТКИЛ-ЧҮРЭЭМНИ ЧОРГААРАЛ ДОЮЛДУРДУ»

Бүгү чурттуң кичээнгейин хаара туткан чылдың бир онзагай болушкуну — Улуг Тиелелгениң 65 чылы. Ооң маадырлары Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилери: фронтучулар, эки турачылар база тылдың киржикчилери. Бүгү сагыш салышкын, кичээнгей, дуза-деткимче оларже угланган. Кончуг каржы-дошкун дайын үезинде олар амы-тынын харамнанмай, дидим чоруун көргүзүп, тиелелгени чаалап алган. Ынчангаш

— Татьяна Оюпова, силер «Мөгейиг даанче» чораан делегацияның бир кежигүнү болган болгай силер, бистиң солунуштуң помчукчулары-биле сагыш-сеткилицерни члежип көрүңер.

— Ийе, улуг өөрүшкү-биле үлежир мен. Чүге дизе «Мөгейиг даанче» чорааным дээрге, меңээ дыка улуг аас-кежи болган деп санаар мен. Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде база ооң Тиелелгениң Тыва Арат Республиканың кириген үлүг-хуузу көргүскен «Мөгейиг даанда» ажиттыңан делгелге — тыва чонга улуг чоргаарал. Делгелгениң байырлыг ажыдышкыны бедик деңгелге эрткен. Ол дег чараш, көрүштүг, онзагай болушкуну көргөнимге, аңаа киришкенимге, сагыш-сеткилимни өөрүшкү долуп, магадап ханмаан мен. Байырлыг ажыдышкын Алдар залында мону-

ментиге чечектер салырындан эгелээн. Бистиң Тыва Республиканың Чазаның Даргазы В.Ш.Кара-оолдун база фронтучу В.Ч.Байлактын мурнундан чечектерни салган. Ылаңгыя ол кезек үеде суг кижиниң сеткил-чүрээни өөрүнчүг дүвүрел долуп турар болур чорду. Ооң соонда делгелгениң ажыдышкыны музейниң фойезинге уламчылаан. Аңаа бистиң артисттеривис аян тудуп, байырлалды улам-на каастаан. Байыр чедиришкенинниң соонда, музейниң директору база ТР-ниң Чазаның Даргазы Ш.Кара-оолдун удуртулгазы-биле «Тыва Арат Республика — шупту чүүлду фронтуга!» деп делгелге залының кызыл кожазын байырлыг байдалга үзе кескен. Делгелгени көргөш, бистиң Национал музейниң ажылдакчыларының кайы хире улуг ажил чорутканын демдеглес аргажок. Ында фото-чуруктарны, янзы-бүрү эт-херек-

ам бис оларга ак-көк дээр болгаш тайбың чуртталга дээш четтиргенивистин демдээ кылдыр черге чедир мөгейигни сөңнеп чоруур бис.

Совет акы-дуңмалышкы чоннуң чаңгыс дем болгаш күш-биле чедип алган тиелелгезин бис канчаар-даа аажок үнелээр бис. Бистиң Тыва чуртувустун кириген үлүг-хуузу база дыка улуг. Ооң бадыткалы Тиелелге хүнүнде Национал парк аксында ажиткан мемориалдыг самбыраларда тыва эки турачыларның аттарын мөңгежидип, сиилбип кааны болур. Төгүже кирген самбыралар найысылалдың база бир тураскаал черлериниң бирээзи болуп, Тиелелге шөлүн каастап турары дыка өөрүнчүг болбастың аргазы чок.

Улуг-даа, бичии-даа кижиниң сеткилинде таңмаланып артып калган байырлал. Ону бис кезээде сактып чоруур уjurлуг бис. Бо удаада Төрээн чуртувустун найысылалы Москва хоорайга Улуг Тиелелгениң 65 чылынга тураскааткан байырлалдың дугайында чаагай сактышкынны Кызылдың күрүне лицейиниң директору Т.О.Санчаа «Мөгейиг даанче» чораанының дугайында чугааны бистиң корреспондентивис-биле кылган. Аңаа байырлалдың бүдүүзүнде бистиң ынчангы бот-догуннаан Тыва Арат Республиканың дайын-чаага кириген үлүүн көргүскен делгелгениң байырлыг ажыдышкыны болган.

селдерни дыка көрүштүг кылдыр делгээн. Ол бүгү бистиң тыва чуртувустун дайынга кириген үлүүн болгаш тыва чоннуң эрес-дидим чоруун көргүскен материалдарны көрүп таныжарга, солун-даа, өөрүнчүг-даа болур чорду. Ол ыш-каш бистиң шупту хоочуннарывыс дугайында меңээ бүрүнү-биле бар. Бо делгелге бистиң республикавысты бүдүн делегейге алдаржыдар арганы берген. Кижини оон дыка хөйүн көрүп, билип алыр чорду.

— Силерниң бо бичии чугаалап туруңарда, карактарыңар чайыналып, хып турарын эскердим. «Мөгейиг даанче» чорааныңар силерниң сагыш-сеткилицерге утундурбас сактышкын болуп артып калган хевирлиг, аа, Татьяна Оюпова?

— Шын эскердинер. «Мөгейиг даанда» музейде делгелге мээң сагыш-сеткилимни чоргаарал

МЭЭН ТИИЛЕ

болгаш өөрүшкү-биле доюлдуру. Ол бүгү ажылды ТР-ниң Чазан, Культура болгаш туризм яамызы база Тываның төлээ чери организа-застап эрттирген. Олар дыка улуг хемчээлдиг ажылды болза чорутканнар. Ону чүгле мен эвес, а делегацияның кежигүннери болгаш аалчылары демдеглээни чугаажок. Ам бо делгелгениң ажиттыңаны-биле бүдүн делегейниң чону ырак-кы булунда, Тыва чурту, акы-дуңмалышкы совет чонга дуза-деткимчениң холун сунганының дугайында билер болур. Ынчангаш бодумнун хуумдан база дайын киржикчилериниң дөргүл-төрелиниң

мурнундан оларга чараш делгелге дээш иришкени илереди. Бистиң республиканы килдиг болгаш ажык тиг чону дээш кижини аргажок. Мен тыва чонун дээш чорутуу мен.

— Помчукчулар чугаанар-биле чүдээш улуу-биле чеп Татьяна Оюпова экини күзедивис.

Валерия Чурукту Т.О.Санчаа архивинден алган.

СОЯН СОРУКТУ ОГЛУ БАДЫ

Кызыл-мангы уе-човуур

эрткен-даа бол,

Хып дээн чалы дайынчылар

өлгөн-даа бол,

Төгүвустун чаа арны солушса-даа,

Кырган-ава ыдып орап тоолу дег,

Кым-даа, чүү-даа

уттундурбаан, ону бодаал.

Бистиң Чыргаланды сумуздун дайын чораан чаңгыс эки турачывыс — Соян Сорукту оглу Бады. Немец-фашисттер эжелекчилерни чылча шаварынга Тываның эки турачы аъттыг шериг эскадронун дайынчыларының аразында Тес-Хемниң Чыргаландыдан Соян Сорукту оглу Бады интернационалчы хүлээлгезин күүседирбиле аъттанган.

Ол АРШ-ка шериг албанын эрттиргеш, пулеметчу болган. Кызылдың күш-культура комбинатында тудугжулап ажилдап тургаш, Ада-чурттуң Улуг дайынында эки турачы-биле киржир күзелдин илереткен. 1943 чылдың сентябрь 1-де фронтуже аъттангаш, дөрткү эскадронун 4-кү пулемет взводунун, сески гвардейжи дивизияның дайынчызы болган. Ровнодан Дубно чедир тулчушкуннарда маадырлыгы-биле дайылдажып турган. Сурмичиге маадырлыгы-биле мөчөөн 19 гвардейжилерниң бирээзи Соян Бадының маадырлыг чоруун Совет Чазак бедии-биле

үнелээш, ону Алдар ордениниң III чергези-биле шаңнаан.

Алдан-Маадыр аттыг күрүнениң Национал музейиниң шыжамырында тыва эки турачылар дугайында бар документилер, чуруктар аразында ындыг аттыг кижини бар бе дээрзин тодарадып эгелээн бис. Соян Сорукту оглу Бады аттыг эки турачыны Каа-Хем кожуундан деп бижип каан болган. Чыргаландыдан барган эки турачы-биле атташ кижини бар болган-дыр дээш база катап эгезинден төнчүзүңге чедир шүггөш, өске ындыг аттыг эки турачы тыппаан бис. Ынчангаш ол чурукту дилеп алгаш, ооң хоолгазын кылгаш, дедир музейге хүлээттивис. Ол чуруктуң хоолгазын суурувустун мемориалдыг музейинде дерип алган бис. Башкылар Очур-Хөө Сагдыевна Эртине база Сайлык Бугалдырова Сырат музейивисти тургузуп, ону удуртуп, дерип эгелээннер.

Чаңгыс чер-чурттууус эки турачы Соян Сорукту оглу Бадының допчу намдарын тургузары-биле, оон төрөлдери кымнарыл деп айтырыгны тодарадыры-биле суму-вустун өгбелериниң бажыңнарын кезип, олар-биле чугаалажып, шинчилел ажилдарын кылдывис.

Төгүзүндөн ап көөрге, ол 1918 чылда төрүттүнгөн. Адазы кончуг ус-шевер, дарган кижини чораан. Оглу чаш турда-ла аарааш чок

апарган. Авазы чаңгыс оглун чааскаан азырал өстүргөн деп күш-ажылдың хоочуну, Маадыр ие Соян Көк Сояновна биске сактып чугаалады.

Сумувустун даргазы чораан, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Чикей Намдалович Соянның тайылбырлап турары-биле, Бады Оюн Сорукту оглу дээнинде улуг-ла чазыг чок. Чүге дээрге, ол үеде Чыргаланды сумуздун чонунун хөй кезини Оюннар турган. Ынчангаш ону Бады Оюн деп адап чорааны чөп. Чогум Бады Соян Сорукту дээрши. Чүге дээрге, Бады Соян Сорукту оглунун авазының адын Хүртен дээр, ол Оюн уктуг. Адазы Сорукту Соян уктуг кижини.

Ада-чурттуң Улуг дайынында Тес-Хем кожуундан барган эки турачыларны Кызылга үдеп чедирген кижилериниң бирээзи база Чикей Намдалович Соян. «Улуг-Хемниң кежиг аксынга улуг-бичии, кырган-чалы кижини дээрже кижини. Миндирья Чооду удурткан хөгжүмчүлерниң ойнаарының чаражын чон кайгаан. Ол хөгжүмчүлер эки турачыларны Тываның эн кыдыкы кызыгаары Шивилигнин Кара-Сугга чедир үдээн дижир чүве. Эки турачыларны үдеп турда, оларның бирээзиниң-не таныжы турган боор, холунда бичии уруг кускаптап алган аныяк, чараш кыстың ырлап артып калганы бөгүнге чедир караамга көстүп, ырызы кулаамга чаңгылаанып артып калган» — деп, ол сактып чугаалап олурду.

«Калдак-Хамар» орук тудуунун

киржикчизи, «Чодураа» колхоз лекчизи, Ленинчи юбилейлиг эдилекчизи Ызыгуур Ужуновна сактыры: «Соян Сорукту оглу авазын Хүртен дээр чораан. Хүр бо кезек чолдак сояннарның ара-тап чораан кижини. Оглу дайын чор «Тулчушкун аразында онгудан мен» деп чагаа бижээн дээр. Ол сураг барган».

Шынап-ла, Соян Сорукту оглу дугайында дилээшкенивис дык болганы харааданчыг. Тываның оолдарының бирээзи, эрес-дид чер-чурттууус аныяк назынында чуртунун хамаарышпас чоруу хосталгазы дээш амы-тынын хөй өргээн Соян Сорукту оглу Бадының жан-даа уттундурбас, аныяк-өскө салгалга үлегер бооп артар. Улугениң 60 чылында чаңгыс чер-чур адын мөңгежидип, оон алдарында суурувустун бир кудумчузун оон адап, тураскаалды тудуп кылган аныяк салгалга, чоргааралды оттогалдан салгалче сактышкынны турары ол. Ынчангаш оон допчу эки тодарадыр истелге ажылы уламчылаар сорулгалыг бис.

Олча С

Тес-Хем кожуунунун Чыргаланды ортумаа школының 10-гу класстын өөреникчизи.

«ҮСТҮҮ-ХҮРЭЭ» фестивалы: чамдык эскериглер

Июль 5-тен 7-ге чедир Чадаана хоорайга болуп эрткен ириг хөгжүмнүн болгаш чүдүлгенин XII делегей чергелиг фестивалының дугайында республиканың массалыг информация чепсектери болур-чогууру-биле чырыткан бол-ай. Солунувустун моон мурнунда үндүрүлгезинде мээң ижээн материалым база парлаттыгган. Ынчалза-даа ук материалга немей демдеглексээн чамдык бодалдарым-ын, эскериглеримниң дугайында база бижикседим.

Бир дугаарында оргкомитеттин тыннан эгелээйн. Июль 4-түн-нде Россиядан, даштыкыдан-тен киржикчилерни болгаш-ыларны Күрүне филармония-ың чанындан «Үстүү-Хүрээ» вилелдин автору Игорь Дулуш-гаан оргкомитет кижигүннери-ыстап четчелеп бүрүткээш, ктарны кижигүннүгү өлөп-еш, фестивалдык програм-и-биле таныштыргаш, тус-тус бустарже олуртулар. Ынчан-Игорь Дулуштун киржикчи бү-нге хамаарылгазының кичээ-нин, эвилең-ээлдээн база хы-алыын эскердим. Черле ын-оргкомитет кижигүннери фес-ль доозулгуже кончуг идеп-иг ажилдааннар. Оларга не-Чөөн-Хемчик кожуунун база-ана хоорайның культура кил-ериниң ажилдакчыларын-ры база артык эвес. Олар-ивальдың болуп эртер чери-онда делгем, улуг, ак өгнү-ш, изиг сүттүг шайы, нацио-ыва аш-чеми-биле аалчылар-куп хүлээп ап, хондур дежур-таашкынны организастап-нар. Өгнү даштында Чадаана-айның, «Үстүү-Хүрээниң» тө-өг, культура амыдыралына-арышкан солун материалдар-делгелгени база кылган. Ону-гал байлаа» төп (удуртукчу-чыырак) организастаан. Ча-а хоорайның «Шахтер» Куль-бажыңының директору Л.До-аалчылар уктуп хүлээп ап ту-ювусту «Юрта» КУВ (дирек-Б.Н.Монгуш) кылган. Туризм

тирген деткиччилерни фестивал-ды хаап турар үеде оон эгелекчи-лериниң бирээзи А.Чымба өөрүп четтиришкын-биле адаан-даа бол-за, мен оларның аттарын респу-бликаның арны, чоннун индири болур «Шын» солунга база адап бижикседим. Оларга Тыва Респу-бликаның Чазаа (Ш.В.Кара-оол), ТР-ниң Культура болгаш туризм яамы-зы (В.О.Донгак), «Тываның буд-дистер каттыжыышкыны» (Кызыл), Чөөн-Хемчик кожуунун Даа-лама эргелели, И.Д.Дулуш — «Үстүү-

АКШ-пан «Sah Ra» бөлү-нүн хөгжүмчүзү.

Хүрээ» телвилелдин автору, ол бодунун шөлээзиниң акшазын бүрүнү-биле өргөз, Валерия Баян — «Синтез-Сервис» садының ди-ректору, Олег Кыргыс — «Азия» шиномонтаж чериниң директору, Айсулу Хорлуу — «Буян-Бадыр-гы» аалчылар бажыңының директору, Геннадий Монгуш — ТР-ниң Арзы-лаң мөгези, Ингрис Жаклин — Саяногорск хоорайдан киржикчи,

шенков (Дивногорск), Виктор Шат-ров (Красноярск), Павел Алексеев (Красноярск), Сергей Леонов (Минск), Иван Абдулов (Крас-ноярск), Тываның Күрүнениң теле-радиокомпаниязы хамааржыр.

Хүрээ дээрже, шажын-чүдүлг-ениң эртем-номналын чон ортузунга непередир, келир үениң лама-баш-кыларын өөредир, улусчу эмнээш-киннерге бойдустун хайыразын ажыглаар сорулгалыг өөредилге төвү дээрзин билер бис. «Үстүү-Хүрээ» чүгле чөөн-хемчикчилер, чадаанажылар эвес, а Тываның аң-гы-аңгы кожууннарындан чон чү-дүп-тейлеп кээп турар. Фестиваль-үезинде безин номга кайы-даа кожуундан келген улус бар чорду. Оларның-биле база ужуражып чугаалаштым. А XII «Үстүү-Хүрээ» фестивалы база чүгле чөөн-хем-чикчилер биле чадаанажыларга хамааржыр эвес, бүгү делегей чергелиг, Тываның арын-нүүрүн көргүзүп турар фестиваль-дыр. Маңа барыын зонаның кожуунна-рының төлээлериниң деткиччип, оода чадаарда, сонуургап келбээ-нин элдепсиндим. Кожа-хелбээ чыдар Барыын-Хемчик, Өвүр, Бай-Тайга кожууннарың, Ак-Довурак хоорайның тус-тус төлээлери кел-геш, байыр чедирген-даа болза, өөрүнчүг тургай эртик. Чүгле Сүт-Хөл кожуунда ТР-ниң Чазааның Даргазының төлээзи М.К.Кызыл келди. Тывавыстың алдар-ады, бу-рунгаар сайзыралы дээш кижигүннүгү, ылаңгыя удуртур-баштаар эрге-чагырга органның ажил-дакчылары, харысалгалыг болуру күзенчиг.

Фестиваль хуннеринде респу-бликаның болгаш Чөөн-Хемчик кожуунун иштиги херектер кил-дистериниң ажилдакчыларының дүн-хүн чок шудургу ажилдааны-ның түннелинде корум-чурум үрээшкыннери болбаан. Чонаада «Чадап каан Чадаана» дижири-вис хоорайга эзирик байдалдыг кижигүннүгү безин эвээш (оожум, ыт-шиммээ-даа үндүрбедилер) болду. Даштыкыдан келген хөгжүмчүлөр Чадаанага боттарының чуртунда дег хостуг-шөлээн, орайга дээр кылаштажып чоруур болдулар.

Делегей чергелиг дириг хөг-жүм фестивалы Чадаанага 12 чыл дургузунда эртип турар. Фести-вальга удаа-дараа кээп турар аал-чылар хоорайның өзүп-сайзыра-вазын кайгал чанып турлар боор. Эргиде турган коммунал ажил-агыи чери дүжүп калган болгаш хоорайның ниити байдалы, арыг-шевери берге байдалда. Хоорай чагыргазы, албан-организациялар болгаш чурттакчы бүрүзү бо айтырыгже онза кичээнгени ам-даа шыңгыы угландылар болза...

Бо бижээн кыска чүүлүмнүн төнчүзүнде үстүнде адаттыгган эскериглеримниң кайы-даа ко-жуунга, хоорайга республика-выстың адын камгалаан улуг хем-чеглер болу берзе, катап таттын-мазын күзээр-дир мен.

Саяна МОНГУШТУҢ тырт-тырган чуруктары.

ФУТБОЛ

• Чечен чугаа

Футбол. Бо бут-биле бөмбүк теп ойнаар оюнга делегейниң кайы-даа чурттарында чурттап турар эр кижилерниң дыка хөй кезин, оларның язы-сөөгү, назы-хары, социал байдалы хамаарылга чокка, бир дөмөй ынактар-ла болгай. Чаяан база эртенден кежээге че-дир-даа болза, ада-иези-ле кый-гыра бербезе, ойнап-ла турук-саазы кээр. Оон өске улуг сонуур-гаар чүвези-даа чок, өске оолдар ышкаш, хүн-хүнү-биле телевизор көрүп, компьютерге ойнап олур-бас. Ойнаар компютери-даа чок. Кыжын колдуу-ла ачазын эдерип, тракторунга олурупкаш чоруп турар, чок болза бажың даштынга ойнаар. Суурда өске оолдар база футбол ойнаксаары Чаяандан дудак чок-даа болза, оларның онаалга-кичээл, бажың ажылы кылыры, телевизор көөрү дээш, чардыгар-ла чүвези хөй. Кажан аңгы-аңгы команда болуп алгаш ойнай бергенде, оолдар Чаяанны боттарынга ап, халдакчы кылып алыр дээш эртежи-ле көгүдүп, коргудуп, кыжанып падын барап-ла турарлар. Бир эвес эки чугаалажып алыксаар болзуңза, көгүткени дээр. Чаяан бөмбүк төве бергенде, сактырга, бөмбүктү будунуң бажында чыпышырып каан ышкаш, эзиниң эки өөредип каан ады-ла, бөмбүк кара аайында-ла чүве. Бир-бир көөрге, цирк артистериниң өөредип алганы аң-меңи-даа кижигүннүгү сагыжыга кирер.

— Чаяан, эй аал, бөгүн бисте-ле сен ыйнаан, ам чеже «кудуку-ларга» ойнаар сенем аа, бисте бол-че, бо эрлериниң «куйт» кылдыр удуп кааш, серт чок чоруп турар ол-ла бис. Удуп алганда, чүү боор, камбээт садып чип базап тургай-ла бис.

— Та харын аа, көөр ыйнаан.

— Көөр деп чүнүл шак, көөр, чүнү көөр чүвөл аа, сен дээрже «ку-дуку» эвес кижигүннүгү ышкашыл сен, «өрүкүлөргө» хамааржыр, дүүн база «кудукулар» камбээт са-дып бээр-ле, чайлып каар чор-дуң чоп. Эй, аал, Чаяан, калбак ша-калат садып чир-дир че. Акың ме-гелээр эвес, кажан сени ажыр идип чордум, шын ийик чоп. Меңээ бо-даарга, дуу эрлерин сени чидир эжер эрлер ол-дур ийин, бодун билбес-тир сен.

Чаяан чүнү-даа ыттавайн, куду көрнүп алган турган. Мерген ын-дыг-ла болгай, көстүп келген соон-да, улус-даа орта ойнатпас, оол-дарны ылгап, «устүкүлөр» — «ку-дукулар», «Ленина» — «Комсо-мольская» деп туруп бээр, оон кедерезе, чогуштурар.

— Мен суур ортузунда чурттап турар кижигүннүгү мен — деп, Чаяан оон мурнунда авазыга Мергенни чугаалаарга, айтып бергени сөс-терин катаптаан.

— Чүүже, ортузунда де, кай, суурну узун дургаар, доора дургаар хемчээр бис бе, чүге мээң-биле маргыжып тур сен, ыт оглу. Че, аа, Чаяан, шакалат садып чир болдувус чоп, бээр кел че.

Чаяан чүнү-даа ыттавайн ха-лып чана берген. Ол кежээ оолдар-ның ойнап турарын сонга караан-дан көрүп, боду чеже-даа ойнак-саар болза, бажыңдан үнмээ. Даартазында хүндүс, үргүлчү-ле Мерген ышкаш улуг оолдар турар эвес, бодундан бичии-даа болза, үе-чергележири оолдар-биле бөмбүк теп хүнээ. Кежээ чөмө-нип алгаш-даа, үнүп кээр, Мерген чок, оолдар анаа-ла ойнап кежээ-лээн, адаан, маргылдаа-даа чокка.

Мергенни дунмазындан Чаяан корга-корга айтырарга, Чадаана кеже берген болган. Мерген чокта, хостуг экизин, та чүге Чаяанны көрбөстөп калган кижигүннүгү үеде анаа-ла шорлуп туруп бээр апарган, багай кижигүннүгү боорга, бас-тыксаары ындыг ийикле.

Улуг оолдар Чадаанага аът чарыжы, мөге хүрежи көрүп чо-руп турган болгаш, суурда чок, тап-тыын канчаар. Каш хонук караң-надыр эрте хона берген. Бир хүн дууш соонда оолдар ойнап турда, Мерген кылаштап келгеш, аанака-йын, ам база-ла Чаяанны бодунче кый деп алгаш: «Омак каяа ойнаар болдур, кады ойнап тур, шүве» — дээр, чөпшээрешкен. Кежээ ба-за-ла улуг оолдар келген соонда, суурну ийи үлөп алгаш, акшага ойнап эгелээн. Уттурган команда чүс акша төлээр. Чаяан суурнуң үстүү талазында чурттап турар Омак, Мерген суглар-биле кады ойнааш, кежээ дургу үш катап уткан. Колдуунда-ла бөмбүктү Чаяан кири теп турган болбайн аан.

Уттурган оолдардан Мерген акшазын баштайгы оюн соонда-ла дораан ап алгаш, садыгдан бир шил пиво садып алгаш келгеш, ойнаан-даа чүве чок, эжи-биле кады ижип каап, хөөрежи, ойнаан оолдарже алгыргылап каап олур-ганнар. Ийиги оюнда база-ла суур адааның оолдары уттурган, чүс рубль төлээр ужурулуг. Төлээр ак-шазы чок болганындан ам бир ойнапкаш, уттуруп алза, «хары угда ийи чүс кылдыр бээр бис» дээр, Мерген чөпшээрешкен. Ам база уттуруп алганнар. Удуп алган өске оолдар база Мергенге катты-жып, акшазын негеп, төлөвээн шаанда оюн уламчылаваас, ол-ла дээр. Мерген та шынап эзирип калган, та улуг ашактар өттүнүп, бодун көөргөттинер аргазы чүве, эзиринчеп кылаштап, бичии оолдарны ойтур иткилеп, бир шак болгаш акшазын эккээрин негеп, Чаяанны куспактап, «дунмам» деп, шоколад садып бээрин аазаан. Коргудуп каан оолдар ша-даа четпээнде, бичилен акша-көпөөн чыып тургаш, ийи чүс чедирип алган келгеннер. Садыгже Мерген баштаан оолдар чорупкан соонда, Чаяан соондан эдерип чеде бээр, ону-даа тоор хире эвес, ам база-ла пиво, таакпы садып алган үнүп келгеш: «Че, эрлер, оюнувусту чуур бис, мээң соом-биле» — дей каапкаш, школа кочегарказының артынче улуг кылаштапканнар.

Азаан калбак шоколадында садып бербээр, пиволар садып аарга, Чаяан корткаш, халып ча-ныпкан. Пиво ижип болбас деп Чаяан билер, бир катап оолдар пи-во ижиртиптерге, бажы дескинеш, кузуп, дораан тырта берген болгай. Ада-иези: «Ынчанмас, оглум, эм ижип турар кижигүннүгү арага ижип бол-бас» деп чагаан, ынчангаш Чаяан арагадан-даа, эзирик улустан-даа коргар.

Даартазында ойнап турда, Мерген эштери-биле база-ла аксы чыттыг чедип келгеш, Чаяанны ам чүге «кудукуларда» ойнай берген сен деп, «Чашпаа, чүве, чупа-чупс садып бердилер бе, ыт оглу? — деп сөгленип, — чүге мээң дунмам Омактын талазында ойнавайн тур сен?» — дээш, эттей-ле берген. Чаяан Мергенден бир хар улуг, 17 хар чеде берген-даа болза, дурт-сыны бичии, ырбыска болгаш, шанчарга-ла, оранчок чаштай бээр.

Б.КЫРГЫС.

(Уланчылыг).

Сонуургалдыг көрүкчүлөр.

да ук бүдүрүлгө туристерге мчалыг кылдыр 9 ханалыг 15-ылган. Өг бүрүзү 5 орунуг, бочкалыг, стол, сандайлар-үдүрүлгө өгдөн аңгыда ки-база бүдүрүп, чонга ажык-лени кылып турар дээрзин арал-биле чугаалап болур. ивальдың эге чылдарында-парны бөөдей кара өглерге-ап-даа турган бис, а бо-мындыг улуг делгем, ак өге-енивис өөрүнчүг-дүр» — деп-аан немеди.

ва чон шаандан тура дузаар-че сеткилдиг, эпиг-демниг-дээрзин «Демниг сааскан-дуп чиир» деп үлегер домак-кап турар. Бүгү делегей-иг улуг үлени организастап-еринге үлүг-хуузун кириш-

Чойгана Оскулюк — нотариус (Кызыл), Валерий Ховалыг — «Саянагроиндустрия» КХН-ниң чингине директору, Рада Сарыглар — Күрүне филармониязының кол бухгалтер, Айлана Чанзан — Күрүнениң «Саяна» ансамблиниң ре-петитору, Чойгана Санчай — Кү-рүне филармониязының директо-рунун дузалакчызы, Ачы-Мерген Монгуш — «Стройсервис» КХН-ниң чингине директору, Алдын Монгуш — Чадаана хоорайның №6 профессионал училищези, Эрес-оол Монгуш — Чадаана хоорайның ПУ-6-да чолаачы, Радик Ооржак — хуу сайгарлыкчы (Кызыл), А.Монгуш — Кызылда автомоби-листер Эвилелиниң даргазы, Павел Чесноков — (Красноярск, электри-биле хандырган), Александр Мала-

Тыва Республиканың Арга-арыг ажил-агый талазы-биле күрүне комитеди

1. «Каа-Хем лесничествозу» КА-ның, «Шагаан-Арыг лесничествозу» КА-ның, «Кызыл лесничествозу» КА-ның, «Барыин-Хемчик лесничествозу» КА-ның арга-арыг регламентизи-биле доктаадып тургускан арга-арыгны ажыглаарының параметрлеринге дүүштүр дыштанылга, туризм, күш-культура-кадыкшылга болгаш спорт ажил-чорудулганы боттандыраары-биле арга-арыг участоктарын аренда-лаарының керээлерин чарар эргени садар талазы-биле аукцион эрттиреринин дугайында чарлап тур.

1. **Садыглаашкынның хевири:** аас-биле садыглаажышкын хевирлиг аукцион.

2. **Аукционнун организакчызы:** Тыва Респуб-

ликаның Арга-арыг ажил-агый талазы-биле күрүне комитеди.

Адреси: 667011, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, 1 «б», каб. 131—арга-ыяш ажил-агый болгаш арга-арыгны катап тургузарының килдизи. Телефону: 8 (39422) 6-19-18, факс: 6-11-94, E-mail: gk117@hxt.ru.

2. **Аукционнун салыы:** хостуг үе эрттирерин, туризм, күш-культура-кадыкшылга болгаш спорт ажил-чорудулганы организастаар сорулга-биле дыштанылга ажил-чорудулгазын боттандыраары-биле арга-арыг участогун аренда-лаарының керээзин чарар эргени дараазында аукцион единазы-биле садар:

Л/ч №	Арга-арыг участогунун кадастр дугаары, арга-арыг данзы-ында күрүне учедунун номери	Турар чери		Квартал №	Шөлү (га) чылда кубометри	Ажылгалдың чөпшээрээн хевири	Аук-га кирген чүүлдүн эге өртээ (чылда аренда төлевири-нин эге хем-чээли) (рубль-биле)	Долаанын түнү (рубль-биле)
		Лесничество	Лесничествонун участогу					
1.	64-2010-07	Каа-Хем	Сарыг-Сеп	81/3	1,0	Хостуг үе эрттирерин, туризм, күш-культура-кадыкшылга болгаш спорт ажил-чорудулганы организастаар сорулга-биле дыштанылга ажил-чорудулгазын боттандыраары-биле	1508,55	1508,55
2.	65-2010	Каа-Хем	Сизим	181/6	1,0	Хостуг үе эрттирерин, туризм, күш-культура-кадыкшылга болгаш спорт ажил-чорудулганы организастаар сорулга-биле дыштанылга ажил-чорудулгазын боттандыраары-биле	2262,83	2262,83
3.	66-2010	Шагаан-Арыг	Хайыракан	190/43	1,0	Хостуг үе эрттирерин, туризм, күш-культура-кадыкшылга болгаш спорт ажил-чорудулганы организастаар сорулга-биле дыштанылга ажил-чорудулгазын боттандыраары-биле	2262,82	2262,82
4.	67-2010-07	Кызыл	Черби	120/3,5; 121/1,3	2,0	Хостуг үе эрттирерин, туризм, күш-культура-кадыкшылга болгаш спорт ажил-чорудулганы организастаар сорулга-биле дыштанылга ажил-чорудулгазын боттандыраары-биле	3017,1	3017,1
5.	68-2010-07	Барыин-Хемчик	Барыин-Хемчик	26/48	1,0	Хостуг үе эрттирерин, туризм, күш-культура-кадыкшылга болгаш спорт ажил-чорудулганы организастаар сорулга-биле дыштанылга ажил-чорудулгазын боттандыраары-биле	11314,13	11314,13
Шупту							22365,43	22365,43

арга-арыг участогу эзлеттинмээн, ажыглаарына кызыгаарлаашкыннар тургустунмаан.

4. **Аукционга киржиринин чагыын кириер чери, хүнү болгаш доостур хуусаазы:**

аукционга киржиринин чагыын дараазында адреске хүлээп ал турар: 667011, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, 1 «б», каб. 131—арга-ыяш ажил-агый болгаш арга-арыгны катап тургузарының килдизи. 2010 чылдың сентябрь 13-тен 2010 чылдың октябрь 4-ке чедир ажил хүннеринде болгаш ажил шактарында.

5. **Аукцион болур чер болгаш хүн:** 667011, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, 1 «б», каб. 131—арга-ыяш ажил-агый болгаш арга-арыгны катап тургузарының килдизи. 2010 чылдың октябрь 11-де 14.00 шакта (тус черниң шагы-биле).

6. **Албан-езузуунун сайтызы:** аукцион дугайында документацияны Интернетте албан-езузуунун сайтызы www.gov.tuva.ru деп адреске кириген.

7. **Аукционнун базымы:**—аукционга садып турар чүүлдүн эге өртээниң (чылда аренда төлевири-нин

эге хемчээлнин) 5 хуузу.

8. **Аренда керээзин чарар хуусаазы:** аукцион протоколунга ат салган хүнден эгелеп он ажил хүнүнүн дургузунда аренда керээзин чарган турар ужурулуг.

9. **Долаа төлевер болгаш ону төлээринин дугайында медээлер:** аукционга киржиринин дугайында октябрь 4-ке чедир долаа акшаны төлевер поручениези-биле аукционга саткан чүүлдүн эге өртээниң 100 хуу хемчээлдиг кылдыр аукцион организакчызының агар санынче шилчидер.

Тыва Республиканың Арга-арыг ажил-агый талазы-биле күрүне комитеди.

ИНН 1701046164, КПП 170101001,

Р/с 40302810800000000004 ГРКЦ НБ Респ. Тыва Банк России г. Кызыл, БИК 049304001. «Төлевири-нин ады» деп черге «Арга-арыг аукционунга киржилге дээш долаа төлевер» деп айтыр.

10. Аукцион дугайында долу медээни болгаш киржилге дугайында документилерни аукцион организакчызындан ал болур силер. Тел. (8 39422) 6-19-18. Харылзажыр кижиге: Татьяна Михайловна Ананьина.

«Энергострой» КХН

дашчылар бригадазы дарый негеттинип

(төлевири бедик). Тел. 5-90-03;

5-89-31; 8-923-268-90-73; 8-905-920-4

8-923-386-80-48.

КУШ ЧОК ДЕП САНААР

Би-Хем кожуунун Хадын суурнун ниити өөр ортумак школазы муниципалдыг ниити өөредилге ал 2008 чылдың июнь 14-те **Виктория Васильевна** тывысканы ортумак ниити (долу) өөредилгениң 1 аттестаттын читкенин барымдаалааш, ону күш чок

Саглы школазының 1985 чылда доозу **июль 24-те** суурга чыгырын дыңнаттывыс. Д 1500 рубль.

Телефоннар 8-923-262-38-52; 8-913-350

«Энергострой»

Кызыл хоорайның «Энергетик» микрорайонунда 11 дугаар бажында квартиралыг, чурттаарына аажок таары квартираларны садып тур.

1 өрээлдиг квартира— 44 дөрбелчин метр; 2 өрээлдиг ква 72 дөрбелчин м

Соңгаларын пластиктен кылган. Чылыг дамчыды болгаш соок сугларны квартиралар аайы-биле санап Кызыл хоорай, Колхозная кудумчузу, 2а, телефоннары: 5-90-03, 17.00 шактын соонда 5- Мобиль телефоннар: 8-923-268-9073, 8-905-920-4101, 8-9 БОДУНУҢ КВАТИРАЗЫ БОЛУР!

«Ипотека агентилели» ААН болгаш Россияның Ажаал дамчыштыр ипотека чээлиин берип турар.

«ШЫН» СОЛУННУ ДАМЧЫШ

Бистин өг-бүлевис канчаар-даа аажок улуг чидирг эргим ачавыс, ынак кырган-ачавыс болгаш рес культуразының хоочун ажилдакчызы **Доржу Каад БАЛЗАНАЙНЫ** чайнын изии, черниң ыраа дивейн, сүдежи, моральдыг болгаш материалдыг деткимчен чонууска, Тес-Хем, Эрзин, Таңды болгаш Каа-Хем келген хөй санныг дөргүл-төреливиске, хамык эш-өөрү кудаларывиска, ол ышкаш ачавыстың болгаш ававысты — ТР-ниң Чазааның Даргазының оралакчылары: Артур Монгалга, Валентин Иванович Енданга, ТР-ниң туду оралакчызы, Тос-Кара төрөл бөлүк аймактын баштын Самданович Санчатка, Кызыл хоорайның Төлээлекчиле депутады Толбан Семенович Самданга, ТР-ниң Улуг Хоолжудулга палатазының аппарадының ажилдакчызы оолович Дарбаага, «Сылдысчыгаш» уруглар солунунун к Александр Сан-оолович Шоюнга, Кызылдың №9 школа-г өөредилге эргелекчизи Опеймаа Кунгаевна Ховалыгга, У чагыргазының даргазы Клава Назыновна Сүлдүмге, федералбанының экономист-бухгалтери Валентина Ивановна Ад Семен Декпиш-оолович Чайзатмаага, Зоя Кунгаевнага, культура сайыды Вячеслав Октябрьевич Донгакка, ре наркологи эмнелгезинин эргелекчизи Чечек Михайло оларның өг-бүлелеринге болгаш ачавыстың эдержип чор сеткилдиг кижилерге, чаңгыс чер-чурттугларывиска ханызындан четтиргенивисти илередип мөгейдивис.

Өөнүн ишти Сиилиңмаа Декпиш хөй санныг уруглары болгаш у

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор—2-01-35, редакторнун оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91. e-mail: shyntuva@mail.ru
КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис—2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажил-агый — 2-17-09, очулга — 2-03-87, улутпур — 2-40-77.
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделеда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.
Тираж 7080. Чагыг 83. Номерни парлагже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 20.00.

АГАР САНЫБЫС: № 40703810900000010000 ОАО НКО "Т Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810700000000740 БИК Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдыл массалыг коммуникациялар херектеринин талазы-биле яамызын Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» сол чылдың май 14-те эде бүрүткээн.
Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 3173 ТР-ниң «Тываполиграф» Күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгезин (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).
Солунда парлаттыг материалдарның авторларының б редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынга болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар харыылаар.